

Neobyčejné příběhy afrického hosta

Text a foto: Tomáš Grim

Mimořádná popularita vlaštovky nepřekvapí: člověkem nedotčenou přírodu opustila dávno, soužije s námi už tisíce let. Vlaštovka obecná je jedním z nejčastěji kroužkovaných ptáků u nás i v zahraničí a díky České společnosti ornitologické se stala i vůbec prvním nositelem titulu „Pták roku“. Ten letos připadl jiříčce obecné. Je tedy projevem základní ornitologické slušnosti věnovat krátké zamyšlení i její „sestře“, vlaštovce.

„Jak hluboká je naše nevědomost o tropech a jejich obyvatelích, vidíme nejlépe na tom, že o každém z nejprozkoumanějších druhů mírného pásu [...] bylo publikováno více prací než o všech těch tisících tropických druhů dohromady.“ V citovaném článku (Grim T. & Remeš V. 2006: Opeřený průšvih. Víme vůbec něco o ptačí ekologii obecně? Vesmír 85/8: 462–472) je jako příklad mimořádně dobře probádaného druhu uvedena každému našinci známá sýkora koňadra. Její ilustrační role by se však podobně dobře mohla zhostit i vlaštovka obecná.

Objem literatury věnované sympatickému ptáčku s vidličnatým ocasem a příjemně švitořivým zpěvem dává dostatek materiálu k zaplnění několika příštích ročníků Naší přírody. To mi však nepřijde jako uživatelsky ideální řešení... © Proto jsem vybral jen čtvero kapitol z domácnosti vlaštovčiny, zaměřených na témata, která zatím v české literatuře nenajdeme (např. Hudec K. a kol. 1992: Pták roku 1992 – vlaštovka obecná. ČSO, Praha). Další aktuální zajímavosti o životě jejím i jejích příbuzných najdete např. v čerstvém článku o jiříčce (Grim T.

▲
Pod touto oblohou se procházejí zebry, pakoně a gepardi. Za svůj krátký život toho vlaštovka uvidí víc, než většina těch, na jejichž stavbách si tento sympatický opeřenec staví svá hnízda...
Nxai Pan, Botswana

2020: Jiříčka obecná: pták roku 2020.
Naše příroda 13/2: 26–35).

Vlaštovka „Fénix“

Potkat vlaštovku v přirozeném hnízdním prostředí, tedy v jeskyni či strmém útesu, je mnohem větší vzácnost než setkat se s ní v lidových písničkách, pořekadlech či pověrách. Spolu s kukačkou je vlaštovka zvěstovatelem jara i nositelem dobrých zpráv. Její kulturní role má mimořádně hluboké kořeny: podle dávné legendy vlaštovka utěšovala ukřižovaného Ježíše na kříži a snažila se z něj sejmout trnovou korunu. A to nebyl první pokus o pomoc: už v zahradě Getsemanské se měla, dle pověsti, pokusit odvést pozornost těch, kteří přišli Ježíše zajmout.

Kde vzala vlaštovka svou „obchodní značku“, vidličnatý ocas? Vlaštovky ukradly oheň bohům, aby jej předaly lidem. Původní majitelé to tak nechali – pomstili se. Sežehli ocasní

pera a vlaštovky dodnes létají s „neúplným“ ocáskem.

I další legenda se ohnivé metaforice zcela nevyhnula. Vlaštovka nosí štěstí; bránit jí v tom přináší, očekávatelně, neštěstí. Například skrze sníženou funkční výkonnost dobytka: stane-li se něco nedobrého vlaštovkám hnízdicím na vaší farmě či domě, krávy začnou dojit krvavé mléko. Nebo dokonce přestanou produkovat mléko úplně. A kde je ten oheň? Odstraní-li hnízdo vlaštovky, nevystavujete se

Zbarvení této vlaštovky obecné (Hirundo rustica) není tisková chyba. Pokud to ale vůbec vlaštovka obecná je ... (viz text). San Cristóbal de las Casas, Chiapas, Mexiko

Kde se vzala na bradě této vlaštovky bílá pera? Je dost pravděpodobné, že prozrazují původ tohoto jedince (viz text). False Bay, Jihoafrická republika

jen potenciálnímu trestnímu postihu až vás dopadne Česká inspekce životního prostředí: doslova do vás „hrom bací“. Bleskový trest...

Kde domov vlaštovčí?

„Naše“ vlaštovka... No dobře, ale kde opravdu žije? V hnízdním období má tzv. holarktické rozšíření: její hnízda najdeme v širokém pruhu mírného a subtropického pásu Eurasie i Severní Ameriky (tam zasahuje na jižní Aljašku a v Kanadě ještě severněji).

Vlaštovka je pro nás ptákem typicky tažným. Odpovídající severně hnízdící populace zimují v subsaharské Africe (tam táhne i velká část asijských vlaštovek), v přední i zadní Indii (až do severní Austrálie) a ve Střední i celé Jižní Americe. Potkat vlaštovku brázdící oblohu nad stádem zimbabwských pakoňů či nad bolívijskou savanou je mimořádný

▲ Samci vlaštovky obecné se s pomocí při stavbě hnízda nepřetrhnou, samicím jen pomáhají občas dodávkou materiálu. Ačkoli mají samci v průměru delší ocasní pera, je v délce prodloužených postranních rýdováků mezi pohlavími značný překryv. Jedinec na snímku má však tak dlouhá ozdobná pera, že je to téměř jistě samec. Utula, Jižní Karélie, Finsko

▼ Vlaštovka šedobřichá (*Hirundo neoxena*) krmí vyvedená mláďata ve stinném zákoutí u potoka. Při zběžném pohledu bychom si ji v letu na dálku mohli s naší vlaštovkou splést snadno. Hamilton, Severní ostrov, Nový Zéland

zážitek – tento malý ptáček za svůj život nacestuje mnohem více a shlédne taktéž mnohem více než běžný občan, na jehož obydlí si vlaštovka postavila to své...

K předešlému odstavci je však třeba pro úplnost dodat, že v některých oblastech vlaštovky tažné nejsou. Stálé populace najdeme ve Střední Americe (centrální Mexiko), jižní Evropě (Španělsko), severní Africe (Egypt) i jižní Asii (od severní Indie, přes Nepál, jižní Čínu až po severní Vietnam).

Zcela mimořádnou kuriozitou je ale izolovaná sedentární populace amerických vlaštovek v Argentině, východně od Buenos Aires. Při každé z několika cest do Argentiny jsem vlaštovky obecné potkal, ale zda šlo o jedince této stálé populace, nebo o severoamerické migranty, samozřejmě nevím. Ti druzí totiž zimují mimo jiné i v místech, kde jejich „soudruzi“ žijí usedle.

Americká vlaštovka (obecná?)

Vlaštovka na fotografii z jižního Mexika vás možná překvapila svým zbarvením: červená skvrna na hrdle sahá mnohem níže než u vlaštovek, které potkáváme v našich končinách. Dolů, až na hrud. Ta je navíc, nakopec podobně jako celá spodina těla, silně načervenalá, nikoli zářivě čistě bílá, jak ji známe u našich vlaštovek. Čím to?

Americké vlaštovky náležejí k jinému poddruhu (*erythrogaster*) než ty naše (*rustica*). Už jeho zmíněný název odkazuje na popsání typické zbarvení vlaštovek na druhé straně Atlantiku. Rozdíly jsou navíc patrné i v chování a hlavně molekulárních znacích. Všechny tyto odlišnosti naznačují, že by americká vlaštovka mohla nakonec představovat samostatný druh. Zda bude skutečně oddělena od naší vlaštovky obecné, ukáže čas.

Sympatický kukuč vlaštovky Hirundo javanica, která díky taxonomickým bouřím posledních let nemá zavedené české jméno. Dříve byla společně s vlaštovkou šedobřichou H. neoxena (viz obrázek výše) brána jako poddruh vlaštovky rezavohrdlé (H. tahitica). Bukit Fraser, Malajsie

V rámci obou Amerik je vlaštovka obecná jediný pták, který hnízdí v Severní Americe a zimuje v Jižní Americe, ale navrch k tomu na jihu příležitostně hnízdí.

Tato unikátní populace je velmi čerstvého data: vznikla až před rovnými 40 lety. San Miguel del Monte, provincie Buenos Aires, Argentina

Aby to nebylo tak jednoduché, vlaštovka obecná byla v minulosti některými autory slučována do jednoho druhu s dalším blízce příbuzným druhem, vlaštovkou lesklou (*H. lucida*). Ta má dost podivné rozšíření: jeden „ostrůvek“ v západní Africe, další v Etiopii a poslední v Konžské pánvi. Vzhledem k tomu si je můžete snadno poplést, pokud se do těchto míst zatouláte – stálý areál vlaštovky lesklé se překrývá se zimním areálem vlaštovky obecné. Zvláště podobného vzhledu jsou mladí jedinci.

Ostatně taková záměna by se přihodila docela snadno i jinde. V rodu *Hirundo* najdeme celkem 15 druhů vlaštovek. Téměř jakoby z jednoho vejce vypadly. Všechny jsou shora modročerné a krásně kovově lesklé. Všimněte si, jak dokáže naše vlaštovka zazářit, když světlo dopadne v tom správném úhlu!

Barevné nepodarky

I vlaštovka na fotografii ze zimoviště v Jihoafrické republice vás možná překvapila svým zbarvením: že je na ní něco divného, i když méně nápadně než u té mexické? (pro méně pozorné čtenáře viz popisek obrázku ☺).

Ano, ta bílá pera na bradě být nemají. Jinak řečeno, vlaštovka, která prodělala normální vývoj, je nemá. Takováto „dopravní značka“ není jen zajímavou úchylkou, ale dokonce nám může s jistou mírou pravděpodobnosti umožnit odhadnout, kde se tento jedinec vylíhl a žil.

Naše vlaštovky zimují kolem rovníku. Jen výjimečně byly zaznamenány jižněji, včetně JAR. Zimující jedinec na obrázku proto mnohem pravděpodobněji pochází ze severozápadní či východní Evropy (právě tyto populace vlaštovky obecné zimují až tak daleko

na jihu). Můžeme rozhodnout, odkud z těchto dvou oblastí pochází spíše?

Můžeme. V okolí neblaze proslulého Černobylu má totiž takováto aberantní bílá pera celá třetina tamějších vlaštovek! Nicméně podobně zbarvené vlaštovky najdeme i jinde. Například v Dánsku je takto odchylná přibližně každá dvacátá vlaštovka. I to je však na ptačí poměry poměrně vysoké číslo – normálně výskyt těchto odchylek jen vzácně přesahuje 1 % všech jedinců. Příčinou tolika barevných „úletů“ dánských vlaštovek je nespíš jejich úbytek: se snižováním velikosti populace se výskyt (částečného) leucismu postupně zvyšuje (A. P. Møller, osobní sdělení).

To však jen podtrhuje extrémní – zmíněný třicetiprocentní – výskyt této odchylky v oblasti zasažené radioaktivitou po havárii černobylského reaktoru nejsilněji. Některé tamější vlaštovky mají celá bílá jen jednotlivá pera, ve vzácných případech jsou však bílí úplně celí jedinci. Pro barevné „úchyly“ je však typické právě to, co vidíme na obrázku: bílá pera najdeme pouze v sytě červených (či červeno-hnědých) částech opeření, tedy na bradě a čele.

Barevné odchylky vlaštovek žijících v oblasti Černobylu jsou jednoznačně způsobeny radioaktivitou. Po roce 1986 se totiž jejich výskyt zvýšil přibližně desetinásobně ve srovnání s obdobím před rokem 1986. Podobně obrovské změny nastaly i ve výskytu nádorů. Změnily se i tělesné rozměry, včetně jednoho z neznámějších znaků vlaštovčích samců: asymetrie prodloužených ocasních per. Kvalitnější (a proto také samicemi oblíbenější) samci mají obě ozdobná pera podobněji dlouhá (symetrická) než samci méně kvalitní (asymetrie se samicím

nelíbí). Po roce 1986 narostla asymetrie ocasních per vlaštovek v okolí Černobylu sedminásobně (ve srovnání s méně zasaženou oblastí dále na Ukrajině).

Ačkoli jde samozřejmě jen o pravděpodobnostní odhad, je dost možné, že vlaštovka na obrázku pochází z Ukrajiny.

Africký host

Závěr dobrého příběhu se zpravidla vrací na začátek. U vlaštovky se finální zmínka o tropech hodí ideálně: nejen žluva či vlha, druhy evidentně exotické, jsou u nás jen krátkodobými hosty, kteří mají svůj skutečný domov v tropech. I úvodem zmíněná vlaštovka či kukačka jsou v první řadě druhy tropickými: nejde jen o to, že „naše“ kukačka tráví mimo naše území 85 % (!) svého života. Úplně všechny ostatní druhy téhož rodu (a téměř všechny druhy téže čeledi) jsou tropické – „naše“ kukačka je odvozená exotická evoluční větev, zcela aberantní v tom, že na chvíli zalétá do mírného pásu hnízdit.

Podoba s vlaštovkou obecnou je perfektní: úplně všechny ostatní druhy téhož rodu (a téměř všechny druhy téže čeledi) jsou tropické. Fylogenetické studie jasně dokládají, že „naše“ vlaštovka je původně druh afrických tropů. Nejrozšířenější a nejpočetnější vlaštovkou se pak stala ze stejných důvodů, jako se vrabec domácí stal nejrozšířenějším a nejpočetnějším vrabcem (Grim T. 2020: Vrabec kosmopolita: 1. Vzestup. Živa 68/1: 42–46).

Ano, můžeme za to my. Nebýt člověka, nestala by se vlaštovka obecná každému známým obyvatelem velké části světa – ani hrdinkou řady pozoruhodných příběhů ■